

RESUMO.

Este artigo pretende amosar a importancia que se lle concedeu a auga e o seu poder sanador na antigüidade e como foi canalizado este suposto poder a través de distintas deusas acuíferas e os diferentes ritos.

PALABRAS CLAVE.

Divindades acuíferas, ninfas, Coventina, Bandua, Mercurio, poder salutarífico da auga, mananciais sagrados, fontes.

1. LIMIAR

A percepción que temos hoxe en día da auga como ben escaso é un fenómeno recente na nosa cultura. De feito, nos últimos dous lustros espállase un consenso social relativo á

Fig 1. Divindades Neolíticas

necesidade de protexer os acuíferos e a riqueza hidráulica. Sen dúbida, a auga no século XXI converteuse nun tema de moda e a súa optimización é unha prioridade para os responsables políticos e xera constantes debates sobre a mellor maneira de levalo a cabo.

Pero esta concepción moderna, cargada de ciencia e tecnoloxía, que entende a auga como un recurso onde a verdadeira importancia radica no feito de que a súa escaseza transfórmaa en riqueza non existiu no mundo antigo, agás nas zonas onde por cuestións xeográficas escasease evidentemente.

Este mundo antigo viu pola contra na auga un forte compoñente sagrado, un elemento cun claro poder salutarífico que ademais actuaba de morada de distintas divindades, na súa meirande parte, femininas. Ademais, o mundo romano, lle engadiu, cas súas famosas termas, un elemento lúdico, de

Javier Gómez Vila

info@javierngomez.org. www.javierngomez.org
Doutor en Arqueoloxía e Hª Antiga
Profesor ensino secundario
I.E.S. N. S. dos Ollos Grandes. Lugo

gozo, que actuaba parello aos xa popularmente aceptados beneficios médicos (Fig. 2).

Polo tanto, dúas concepcións da auga distintas o longo da historia. Neste artigo tentaremos descifrar esas dúas preguntas que agora mesmo son obvias: que divindades moraban na auga e, por outra banda, que ritos salutaríficos adoitaron facerse co sagrado elemento e por onde se espallaron.

Tódalas divindades acuíferas que atopamos en Galicia, ou mesmo na fachada atlántica, pertencen a época galaico-romana. De feito, no capítulo seguinte analizaremos as atopadas na Provincia de Lugo, pero antes convén intentar pescudar cal sería a orixe histórica desta sacralización da auga para deste xeito coñecer a época en que xurde e o nome da primeira divindade.

É unha pregunta que ten difícil resposta, por non dicir que pode ter varias, en función dos argumentos que se prioricen na súa explicación. Sen embargo, a lóxica do discurso histórico impón entender que, na meirande parte dos casos, os distintos elementos culturais dun pobo non se soen inventar senón, mais ben, son froito dunha evolución que implica tamén unha certa transformación acorde ca propia evolución que experimenta esa sociedade. Desde a lingua ata as costumes, pasando polos instrumentos de uso diario, ritos e demais resgos dunha sociedade sofren esta mutación de xeración en xeración.

Polo tanto e seguindo esta argumentación, estas divindades acuíferas de época galaico-romana que imos estudar serían unha evolución de deusas de etapas anteriores. Deste xeito, durante o Neolítico, xorden unha serie de deusas vinculadas que toma a forma de certos animais e que se espallan por toda Europa. Así, por exemplo, aparece a Deusa Pez, a Deusa Osa, a Deusa Serpente, a e Deusa Páxaro. Segundo Alberro (2007), sería precisamente destas dúas últimas das que posiblemente evolucione a divindade que nos ocupa: a Deusa dos mananciais, arroios e ríos dos celtas e outros pobos indo-europeos porque esta Deusa-Paxaro-Serpe era a fonte provedora

da auga que dá vida, que produce a rexeneración (representada na serpe¹) e, tamén, a que controla a morte.

Practicamente tódalas culturas antigas tiveron a esta Deusa baixo distintos nomes. Así por exemplo, en Mesopotamia chamábaselle *Inanna*: divindade da vida, do amor, da fertilidade e da sexualidade. En Exipto a podemos identificar con *Isis* e na India con *Nirrti*, deusa de rexeneración que estaba asociada a un paxaro negro de agoiros, que era a seu boca.

No caso de Grecia aparece *Afrodita*, habitualmente representada cabalgando nunha gansa ou nun cisne e co símbolo da rexeneración: a serpe.

Son moi interesantes as *Valkirias* xermanas, novas deusas que posuían a facultade de poderse transformar en doncelas cisnes pero que ademais tamén posúen un claro compoñente guerreiro. *Frexa*, a primeira das *Valkirias* e poderosa deusa do amor que cabalgaba nas batallas no seu carro de combate, ten ao seu cargo dar morte aos guerreiros inimigos.

Pero desde logo, mais preto da nosa cultura castrexo-romana na que imos a desenvolvernos, están as deusas dos antigos celtas. Na iconografía e na mitoloxía céltica (especialmente en Irlanda), existen claros testemuños de deusas con reminiscencias da neolítica Deusa-Paxaro-Serpe. Na Europa continental, un exemplo é *Sequana* achada no santuario galo de *Fontes Sequanae*, nas fontes de nacemento do río Sena, como deusa-patroa do manancial sacro alí situado, navegando nunha barca en forma de pato. O corvo é a ave representada máis frecuentemente en asociación coas deusas célticas. Outras aves dentro deste contexto son a gansa e a pomba. Unha figura de bronce achada en Dinéault, Bretaña mostra unha deusa da guerra cun casco en forma de gansa e varios guerreiros célticos da Idade do Ferro aparecen no famoso caldeiro de Gundestrup con cascos con forma de paxaro. De feito, na mitoloxía céltica de Irlanda, Gales e Bretaña, aparecen tamén casos de paxaros de especie non identificada que posuían a facultade de inducir ca súa música soños reparadores que producían curación.

Fig 2. Pátera de Otañes con escenas típicas dun balnea romano. Debuxo de Rubén Borrajo.

Pois ben, agora que xa coñecemos os elementos que acompañan a estas divindades e o seu significado: a auga, a serpe, a gansa, o cisne, a pomba... imos ver onde os atopamos na Provincia de Lugo.

2. AS DIVINDADES ACUÍFERAS.

O culto a zonas acuíferas era algo común en case todos os pobos da antigüidade. Nalgunhas tradicións que lograron perdurar ata o presente pódese rastrexar trazos de certas prácticas animistas relacionadas coa crenza na propiedade sobrenatural dalgunhas pedras, mananciais e outros cursos de auga. Desde sempre, a xente creu que moitos destes mananciais posuían propiedades beneficiosas e curativas, ademais de ser capaces de subministrar fortaleza, benestar xeral e incluso mellorar a fertilidade.

Para os pobos europeos mananciais, arroios e ríos estaban considerados como fontes de benestar e vida e neles habitaba un espírito divino xeralmente feminino. Os romanos tamén adoptaron esta idea pero salientaron o compoñente curativo establecendo unha clara conexión entre auga e

(1) Resulta curioso ver este símbolo da serpe gravado nun ortostato do interior da cámara da mámoa C de Roza das Modias (Vilalba). A morte e a súa rexeneración podía ser a interpretación.

Fig. 3. Pozo de Coventina

curación. Este vínculo xunto á propia atracción que os romanos sentían pola auga derivou na construción de enormes complexos termais e na obsesión romana por localizar, gozar e explotar todas as propiedades do auga. De feito, a maioría dos mananciais de auga salútifera xa foron postos en valor polos propios romanos sendo protagonistas en moitos deles as Ninfas.

Neste contexto, é interesante analizala pátera atopada na localidade de Otañes (Cantabria) dedicada á *Salus Vmeritana* porque moi posiblemente nela represéntese algunhas actividades típicas dun balneario de época romana (Fig 2.).

A escena principal sitúase na súa parte superior onde entre dous arbustos aparece a imaxe dunha ninfa semidesnuda recostada no chan e apoiada nunha ánfora da que brota un chorro de auga que desemboca nunha piscina. Esta será, de feito, a imaxe estereotipada da divindade acuífera repetíndose noutros contextos por exemplo nos altares dedicados a Coventina que veremos posteriormente. Na pátera aparecen así mesmo outras escenas interesantes. Á esquerda represéntase a un ancián togado realizando unha libación ante un altar. Unha escena similar repítese no centro da peza pero nesta ocasión o oferente atópase sentado. Na parte dereita destacan un par de escenas que parecen aludir ás propiedades curativas da auga: un mozo entrega unha xerra a un suposto ancián sentado nunha especie de trono e, no súa parte superior, un enfermo se dirixe cara a onde está a ninfa apoiado nun bastón. No súa parte inferior outro individuo verte auga dunha ánfora nun tonel situado sobre un carro, o que

parece aludir ao transporte do sacro elemento. Dá a sensación de que a deusa/ninfa da auga desde a súa situación privilexiada nesa parte superior supervisa e aproba todas as actividades que levan a cabo.

Dentro deste contexto europeo de veneración ás augas xorden toda unha serie de deidades femininas vinculadas dunha ou outra maneira con ela, como por exemplo estas ninfas capaces de profetizar o destino dos homes e de curar os seus males. Pero, para o caso que nos ocupa, imos deixar aparte o mundo estritamente romano e imos pescudar directamente na tradición propiamente indoeuropea, celta, ou se o preferimos castrexa. Agora ben, non debemos de esquecer, que os poucos resgos que coñecemos dela debémollos aos romanos. Foron eles os que propiciaron que os castrexos, no noso caso, escribiran os seus nomes, fixeran dedicatorias os seus deuses e plasmaran, en definitiva, parte da súa cultura para a posterioridade na epigrafía. Pero a cultura romana tamén modificou en parte a castrexa, hoxe en día o que temos é, polo tanto, unha mestura de ambas.

2.1. GUITIRIZ E A DEUSA COVENTINA.

Coventina era unha deusa acuática representada coa figura dunha muller reclinada sobre unha folla vexetal dunha planta acuática sostendo nunha man unha folla ou un xerro e repousando o seu cóbado sobre unha vasilla que verte auga (Fig. 4).

O seu principal lugar de culto foi en Carrawburgh, o antigo *Brocolitia* romano, ao lado do muro de Adriano onde foron escavadas as ruínas de tres templos: un dedicado a *Mithras*, outro ás ninfas e outro a Coventina.

Fig. 4. Representación da deusa Coventina no altar ofrecido por Cosconianus, prefecto da cohors I Batavorum atopado en Carrawburgh. Debuxo de Rubén Borrajo.

O templo de Coventina era moi sinxelo, tiña un estanque e manancial natural no centro e non posuía teito. Un simple muro rodeaba o pozo sagrado da deusa e albergaba as súas dedicatorias e abundantes ofrendas entre as que salientan unha ampla variedade de obxectos de bronce, ósos, vidro, xoias e moedas entre outras cousas.

Tanto o seu templo como o seu culto nese lugar posiblemente estivesen promovidos por un membro da *Legio VI* encargada do mantemento e vixilancia do muro de Adriano a finais do século II. Precisamente serían estes soldados coas súas habituais traslados ao longo do imperio os que supostamente difundirían o seu culto e promoverían a construción de dedicatorias en distintos lugares.

Non é estraño atopar no panteón romano divindades triplas, e dicir, formada pola conxunción de tres deuses. Un exemplo típico son os Lares Viais, representados como un so cando realmente son tres. O caso de Coventina pode ser semellante xa que no Pozo de esta deusa próximo a Carrawburgh está representada tamén en forma tripla nun baixorelevo achado dentro do estanque, onde tres ninfas áchanse reclinadas, cun xerro nunha man, mentres verten chorros de auga

Fig. 5. Relievo da deusa Coventina representada de forma tripla, atopado en Carrawburgh (Inglaterra). As tres ninfas ou deusas, reclinadas sobre carrizos acuáticos, sosteñen un xerro nunha man, mentres verten chorros de auga doutra vasilla que teñen na outra. Debuxo de Rubén Borrajo.

doutro que teñen na outra man (Fig. 5). De esta forma tripla é mais que probable que deriven historias fantásticas relacionadas coas augas que aínda hoxe circulan por Galicia e outros lugares atlánticos sobre as presuntas aparicións das “mouras” nas fontes, como por exemplo a curiosa lenda de Neda onde se di que a noite de San Xoán

aparecen tres “mouras”: Laureana, Aureana e Ana. Tamén é sorprendente a mención que se fai das tres fillas de algunhas santas como Santa Lucía, Santa Iria, Cecelia e outras moitas. Unhas fillas que nestos casos teñen a función principal de tecer, de urdir ou, menos habitual, de ler, cantar ou mesmo coser. En Carballido (Pacios, Begonte) para sandar as belidas recitábase o seguinte ensalmo mentres se pasaba un gran de trigo por riba da belida (Blanco Prado, 2008, 61):

“Santa Lucia tiña tres fillas
Unha cosía, outra urdía,
E outra as belidas desfecía.
Pola gracia de Deus
E da virxe María”

A dedicatoria a esta deusa achada no lugar da Ruxida (os Curveiros Fig. 6) presenta unha factura máis simple que as súas homólogas inglesas carecendo tanto de decoración figurada como do nome do dedicante: COHVE/TENE /E R(esponso?) N(umidis?) A Cohvetena, agradecendo a resposta da divindade(?). Monteagudo (1947) ao relatar a circunstancia do seu achado infórmanos de que apareceu “en medio dun talud formado por escouras e mineral de ferro... está todo iso á beira dun regato e ao pe dunha pequena fervenza”. A existencia dun fuste de columna e dun regato no lugar do achado xunto ao feito da presenza dunha considerable base para ser enterrada nos expón a posibilidade da existencia no lugar da Ruxida dun templo dedicado a esta deusa similar ao localizado en Carrawburgh. Nas prospeccións levadas a cabo na zona non puidemos atopar actualmente

Fig. 6. Dedicatoria a Coventina atopada en Os Curveiros

ningunha traza deste suposto templo, algo normal xa que como vimos anteriormente sería moi sinxelo. Sen embargo, si que pervive a auga; esa auga e ese espazo que nun tempo foron máxicos. O promotor tamén ben puidese ser un militar, neste caso do próximo campamento romano de Cidadela (Sobrado dous Monxes).

A distinta forma de escribir o nome desta deusa nas seus diferentes dedicatorias (Coventina, Cohvetene, Cuhvetenae, Coventina..) puidese deberse a que é un nome indíxena que se transmite oralmente polo que o dedicante latino é probable que non soubera realmente como se escribía, limitábase a dicilo oralmente ao *cuadratarii* ou canteiro quen se encarga de transformar os fonemas en letras segundo coma a el lle parece. Este feito de escribilos nomes con diferentes formas de ortografía é moi común en outras deidades e habitual en distintas zonas do imperio, como por exemplo nas rexións militarizadas do norte de Inglaterra ou mesmo en Gallaecia.

No ano 2008 o concello de Guitiriz desenvolveu unha iniciativa ca intención de dar a coñecer os fermosos espazos acuíferos que aínda hoxe se conservan nesta zona. Pois ben, nestas xornadas coñecidas como “A ruta da auga” tamén levouse a

Fig. 7. Relevo conmemorativo de Coventina de Guitiriz.

cabo unha lembranza a Coventina consistente en que un canteiro da zona replicou a imaxe da deusa nun bloque pétreo extraído dunha canteira local cun texto alusivo (Fig 7). Deste xeito fíxose palpable a unión entre pedra e auga, dous elementos claves no desenvolvemento do Guitiriz antigo e moderno.

2.2. SAN BREIXO E A DEUSA BANDUA.

Outro lugar moi interesante na provincia onde se pode rastrexar este antigo culto as augas é nesta freguesía de Paldas de Rei. A diferenza con Guitiriz é dobre: por unha banda, atopamos unha deusa distinta e, por outra, aquí si que pervive o antigo rito que se levaba a cabo en certas fontes e pozos. Preto deste lugar, en Curbián (Fig. 8), atopou en 1952 o historiador Vázquez Saco unha dedicatoria a deusa Bandua dentro dunha antiga cociña na casa reitoral. A súa lectura e tradución sería a seguinte:

Fig. 8. Dedicatoria a Bandua de Curbián

BANDVE B
OIECCO
SULPICIVS
SINCERVS C(enturio?)
V(otum) S(olvit) L(ibens) M(erito)

E dicir: A *Bandua Boleccus*, o centurión? Sulpicius Sincerus, cumpriu de bo grado o voto que fixo.

“Band” é unha palabra de orixe indoeuropeo que significa atar, vincular con sentido de asociación, de aí a palabra relacionada “banda”. Atribúeselle así mesmo un carácter guerreiro, de mantemento da orde que recibiría culto de soldados romanos, como pode ser o caso. Este carácter guerreiro pódese rastrexar, por exemplo, na inscrición de Rairiz de Veiga (Ourense), onde unhas tropas auxiliares honran a Bandua como socio do deus da guerra romano Marte deste xeito: “*deo vexillor(um) martis socio banduae*”, polo tanto esta divindade sería asimilable ao Marte romano. Pero que ocorreu?. Que esta divindade prerromana, unha vez foi conquistada Galicia polas tropas romanas, mudou de función, e de deusa da guerra como xa non había conflitos, pasou a ter un carácter de deusa protectora das comunidades indíxenas ou mesmo dun grupo residente nun núcleo poboacional e, ademais, tamén adquiriu o

(2) Para coñecer mais sobre a relixiosidade desta zona véxase, entre outros, Blanco Prado (2011) onde fai un extenso e minucioso análise dos elementos cristiáns que interveñen no culto desta localidade así como dos seus ritos.

significado de divindade garante dos pactos, da paz, xurdida a raíz dun conflito, dunha guerra. E moi probable que comunidades, mesmo os habitantes dun castro, envoltas nun proceso pacificador realizasen dedicatorias a Bandua.

O teónimo que lle segue, “*Bolecco*”, probablemente tamén de orixe indoeuropeo, ten o significado de grande, potente.

Unha imaxe desta divindade pódese observar na pátera do museo de Badaxoz (Fig. 9). A escena está presidida por unha figura feminina cos

Fig. 9. Pátera de prata da deusa Bandua procedente do Museo Arqueolóxico de Badaxoz.

atributos clásicos da deusa fortuna. Leva un manto e coroa mural sostendo coa súa man dereita unha pátera e coa esquerda unha cornucopia. Fronte a ela, e a diferentes alturas, sitúanse

catro altares tres deles acesos. A paisaxe está simplemente insinuado a través dun arbusto e unha serie de rombos que imitan unha rocha. No círculo exterior aparece a inscrición BaND(ua) ARAVGEL(ensis).

Esta peza polo tanto matiza dunha maneira clara o xénero feminino desta divindade (algúns investigadores vían un claro compoñente masculino) e salienta a idea de considerar a Bandua como unha deusa protectora ou tutelar dunha comunidade.

Nesta concepción tradicional da deusa Bandua que teñen os distintos historiadores non aparece formulada dunha maneira clara a súa posible relación ca auga. Nalgúns casos sen embargo, pensouse nesta relación que explicaría o nome, por exemplo, da zona termal de Baños de Bande (Alberro, 2007, 95), así mesmo este autor constata que preto de trinta epígrafes desta deusa foron atopados en vaos.

Quizais, o caso que nos ocupa, proporcione unha base máis clara para poder establecer unha relación xa que na chamada “Fonte da Virxe”

pervive un antigo rito relacionado ca auga. Sitúase este lugar a uns 150 m en liña recta da igrexa parroquial. Os fieis mollan uns panos na auga do manancial e lavan as partes doentes dos seus corpos para, a seguir, déixanos quedar alí a carón da fonte ou pendurados nos ramallos. A medida que estes panos van podrecendo as doenzas tamén van desaparecendo.

O curioso do caso é que constatamos a existencia deste rito en lugares tan dispares como O Corgo (Lugo), San Andrés de Teixido (A Coruña), en Bello (Corcoesto, A Coruña), San Matias (Astariz, Lugo, do que falaremos despois) ou mesmo en Cornwall (Gran Bretaña), so por poñer uns exemplos. Polo tanto, estamos ante un rito que se levaría a cabo na maioría dos lugares onde existise auga considerada sanadora e que a día de hoxe aínda pervive. Na antigüidade estas cerimoniais eran algo habitual xa que era unha constante dirixirse ás forzas sobrenaturais para pedir a súa axuda en casos de enfermidades ou problemas da vida corrente que a sociedade por si mesma non podía resolver. Para a mentalidade destes habitantes da costa oeste de Europa durante o derradeiro milenio antes de Cristo, os lugares ou cursos de auga eran especialmente sacros e os consideraban como lugares “límite”, que conectaban o mundo terreal co sobrenatural. Mananciais, arrosos e ríos estaban considerados como fontes de benestar e de vida, e neles reinaba un espírito divino xeralmente feminino. De aí o gran número de ríos europeos con nomes célticos

Fig. 10. Panorámica da Igrexa de San Breixo e do curso fluvial onde se atopa a Fonte da Virxe.

de deusas ou ninfas das augas. De feito, case todos os ríos de Irlanda posúen nomes de deusas célticas, e mesmo algún de Galicia tamén como o río Navia. Ben é certo, que os responsables de

desenvolver e espallar por toda Europa esta conexión entre auga e curación foron os romanos a través das augas termais pero antes, os pobos prerromanos, xa adoptaran un alto número de mananciais como lugares de culto apropiados para obter curacións ás súas doenzas. A auga representaba para eles purificación, forza e benestar. Moitas veces tense constatado que moitos deses mananciais, como por exemplo o de Bath (Inglaterra), conteñen auga que posúe propiedades terapéuticas para certas afeccións como artrites.

Existía así mesmo unha conexión específica entre curación, rexeneración e fertilidade. Tamén se sabe que moitas das persoas que acudían a eses santuarios acuáticos na época de dominación romana, eran mulleres.

Polo tanto, a hipótese que presentamos sería a inclusión da deusa Bandua dentro do grupo das divindades acuíferas. Unha teoría, creemos que moi plausible, xa que simplemente viría a completar a súa recoñecida función como deusa protectora da comunidade, agora tamén no aspecto da saúde.

2.3. O SANTUARIO DA VIRXE DAS VIRTUDES E O DEUS MERCURIO.

Como xa mencionábamnos antes, outro lugar onde pervive ese antigo rito de “mollar os panos” é neste santuario pertencente a freguesía de San Miguel de Pedrafita analizado no seu momento por Blanco Prado (2011). O rito da auga lévase a cabo na Fonte da Ascensión a escasos cen metros da capela. É semellante pois aos outros lugares estudados e consiste en lavar cuns panos aquelas partes do corpo enfermas, neste caso sobre todo ollos e pel, para despois colgalos nuns arames a carón da fonte. Ao iren podrecendo as doenzas tamén van desaparecendo.

Hai que destacar que é moi habitual que cada unha destas fontes estea especializada na curación dunha parte concreta do corpo así, o caso que nos ocupa, é os ollos e a pel; na Fonte de Santa Rosa (Santo Estevo do Ermo, Barreiros, Lugo) e similar pero sobre todo está indicada para “as rosas” mentres que a de San Matías, como veremos, trata de curar o mal que impide andar aos nenos ao seu debido tempo ou en Bath (SO de Inglaterra) onde se trata especialmente a artrite.

Unha dos elementos que distingue a este santuario dos outros analizados e o seu emprazamento xusto a carón da vía romana XIX-XX que enlazaba as importantes cidades de *Lucus Augusti* (Lugo) con *Asturica Augusta* (Astorga). Unha vía que a día de hoxe é perfectamente visible grazas aos magníficos restos conservados no bosque situado enfrente da entrada da Capela. Esta situación privilexiada posiblemente lle conferise na época romana maior importancia cas outras e, sen dúbida, un maior número de visitantes.

Outro elemento romano moi interesante atopado na contorna e depositado actualmente no Museo Diocesano é unha ara votiva dedicada a Mercurio, deus do comercio e das viaxes en xeral. É habitual atopar os epígrafes desta divindade a carón das vías xa que posiblemente os dedicantes fosen persoas vinculadas ao comercio e polo tanto

Fig. 11. Panorámica da Fonte da Ascensión e dos panos colgados dos arames

(3) O texto do epígrafe (Fig. 12) reza: MAXV/MVS S/ECVNDI [F(ilius)] VOT(um) S(olvit) / MER(curio) ME(erito) e dicir: Maxumus, fillo de Secundus, cumpriu a promesa a Mercurio de boa gana.

dependentes dos camiños. Deste xeito o exemplar de Noceda (Bembibre) dedicado por unha asociación de transportistas ou mesmo o da vila romana do Agro de Nogueira (Toques) a carón da vía XIX corroboran esta relación.

Pero si esta relación do deus cos camiños é clara a pregunta que toca formularse agora sería: ten algo que ver Mercurio ca auga, ca fonte da Ascensión?. Esta posible relación resulta difícil de explicar pero pode ser posible aínda que tradicionalmente Mercurio nunca foi considerado un deus curativo. Pero a documentación arqueolóxica é clara o respecto e amosa varios exemplares epigráficos deste deus relacionados ca auga. Ademais da media ducia atopados en balnearios, hai outros exemplares onde aparece claramente a súa vinculación a auga. O exemplo mais interesante e a inscrición atopada no balneario de Caldas de Lafões (Viseu) onde *Magius Reburus* e *Victoria Victorila* fan unha dedicatória a *Mercurio Aguaeco*.

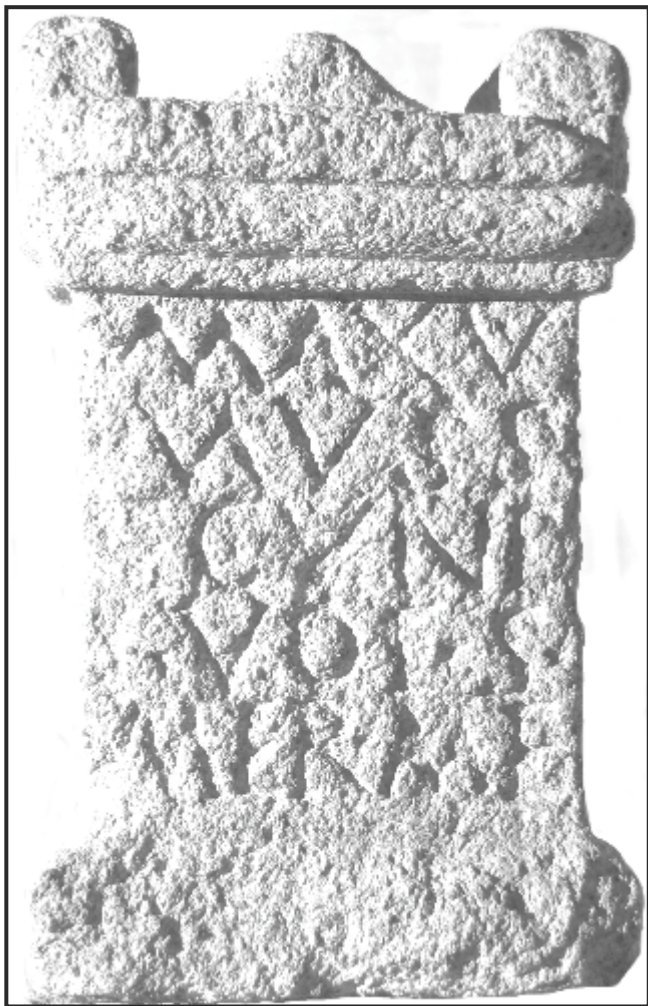

Fig. 12. Dedicatória a Mercurio

Neste caso sorprende o estraño pero a vez suxerente calificativo do deus "*aguaeco*" do cal se deduce algún tipo de vinculación ca auga, corroborado por aparecer a peza na propia piscina do complexo termal. Quizais a orixe desta relación estea nos ritos de purificación que os comerciantes facían con auga corrente baixo os auspicios do seu deus protector Mercurio. Estas actividades desembocaron na costume de ter auga nos santuarios do deus como se pode comprobar no caso do Santuario de Cirta. Tamén é probable que co paso do tempo esta relación ca auga fose adquirindo outras connotacións que non tiña nun principio á vez que ia perdendo o seu significado orixinal, o que convertería a Mercurio nunha divindade susceptible de ser invocada non so nun rito purificadorio comercial senón tamén en rituais onde se intentase manifestar a limpeza sobrenatural que produce a vitoria sobre a enfermidade. Chegados a este punto non sería estraño que a Fonte da Ascensión compartise os ritos tanto das actividades comerciais como os curativos pero todos baixo a mesma invocación a Mercurio.

2.4. SANTA BAIÁ DE BÓVEDA E A SÚA ANÓNIMA DIVINDADE ACUÍFERA.

Deixamos para o final o caso mais famoso, pero tamén o mais polémico, de este grupo de fontes "milagreiras".

Non é este o momento nin o lugar de expoñer o que deu de si as investigacións sobre este monumento, nin tan si sequera facer un resumo, porque excedería con creces as pretensións deste artigo. Agora ben, si que nos gustaría facer unhas aportacións sobre certos aspectos concretos un tanto descoidados nas investigacións e que poden axudar a desvelar o segredo que aínda garda Santa Baia sobre as súas funcións, así como a súa divindade protectora.

Interésanos a primeira etapa do edificio, antes de ser transformado en igrexa, cando o centro estrutural e funcional era a piscina central. Este elemento de por si xa é indicativo de varios datos. Esta claro que a auga ten un papel protagonista. Un estanque idéntico xa o vimos no templo dedicado a Coentina en Carrawburgh xusto a carón do muro de Adriano. A súa forma cadrada de

(4) Sobre este tema vide: GÓMEZ VILA, J. Epigrafía romana de la Provincia de Lugo, 2009, pp. 24-25 e 68-69.

parcas dimensións e a súa escasa profundidade a limita nas súas funcións que quedan reducidas a mollar unha parte do corpo, mollar uns panos, tirar obxectos ou coller auga nun cántaro ou tamén unha mestura de todas elas.

Grazas a un relevo lateral podemos matizar este derradeiro punto. Nel aparece a figura como dun neno (Fig. 13) que está a tocar un pe amosando que ten algún tipo de problema. Como ocorre nos demais santuarios de Europa desta época é evidente que vai a mollalo pe na auga sanadora do estanque para curarse, pero concretamente de qué?. A resposta a podemos atopar no rito que

Fig. 13. Relevo de lisiado

aínda actualmente se leva a cabo no Santuario de San Matías, a escasos sete quilómetros dirección Lugo polo camiño primitivo. Chámase “cortar a corta” co que se pretendía acabar co mal que lles impedía aos nenos e nenas andar o seu debido tempo. A cerimonia a describe a finais do XIX o médico Rodríguez López (Polín, R. 178): “...son estos niños generalmente raquíticos o debilitados por otras enfermedades. Y cuando por estas circunstancias tardan en andar los ofrecen al santo, y el día de la fiesta les llevan atadas las piernas con cordones de lana. En esta forma entran en la capilla y se dirigen al altar mayor, en cuyo presbiterio hay dos hombres: uno pone el santo al niño y el otro le corta el cordón que ata sus piernecitas, ya con un cuchillo de madera, ya con uno de plata...”. Unha cerimonia que posiblemente perdurase ca salvedade que na época que nos ocupa as pernas mollaríanse na piscina e no cordón iría o mal, como xa estamos acostumados a ver noutros casos.

En San Matías tamén hai a tradición de mollalos panos pero ca diferenza que se fai, non nunha fonte que é o normal, senón nun sartego antropeide ca auga da choiva. A pregunta que nos podemos facer é: si cando a piscina de santa Baia foi tapada para facer a igrexa o rito perviviu aquí sendo o sartego unha reminiscencia da propia piscina.

Nos outros relevos aparecen unha figuras danzantes que portan unhas grilandas (Fig. 14). Aínda que se lles ten dadas distintas

Fig. 14. Danzante portando grilandas

interpretacións creemos que a correcta é aquela que os vincule co elemento fundamental do enclave: a auga, e polo tanto ca súa festa chamada *Fontanalia*. Pois ben, durante este festexo os bailaríns adornaban os pozos con grilandas e tirábanlles coroas de flores, obxectos e moedas a auga das fontes que representaban as partes curadas (López Pereira, 85). Por este motivo, entre outros moitos, algúns autores interpretan Santa Baia de Bóveda como un Ninfeo, aínda que non hai probas epigráficas. Pola nosa banda vemos este enclave mais rural, mais ligado a tradicións galaico-romanas, a esas divindades acuíferas antes mentadas quizais, neste caso de nome aínda sen desvelar, que sen dúbida compartían cas ninfas o día da festa da auga. De feito, no balneario de Lugo, a carón do Miño, atopáronse catorce inscricións as ninfas o que si testemuña dun xeito claro a existencia dun ninfeo pero noutro lugar.

As famosas pinturas, para nos de época romana e ligadas o carácter pagano do edificio, que cobren a bóveda son outro claro exemplo da funcionalidade do monumento. Represéntanse distintas aves: perdices, faisáns, galiñas, pavos reais, pombas, un ganso e un pato. No primeiro apartado deste artigo xa mencionamos que estas divindades acuíferas derivan da Deusa-Paxaro-Serpe: “a fonte provedora da auga que dá vida, que produce a rexeneración e, tamén, a que controla a morte”. Tamén aludíamos que era representada habitualmente a través de aves: Afrodita cabalgando nunha gansa, as Valkirias transformándose en cisnes, Sequana navegando en barca con forma de pato...

4. CONCLUSIÓNS.

Quizais o que mais sorprenda e o tremendo apego e pervivencia que tiveron en Galicia as tradicións paganas romanas. Martiño de Braga xa se decatou no seu momento e intentou eliminalas co seu *De Correctione Rusticorum* pero non foi del todo quen de conseguilo.

O segundo aspecto interesante e a considerable diversidade de deusas vinculadas a auga que existiron durante a época romana pero que adoitaban facer a mesma cerimonia salutífera: mollar os panos, tanto en Galicia, como en Irlanda como na Galia. Esta claro que o culto a moitas delas esta potenciado polos soldados romanos que tamén contribúen o seu espallamento, como é o caso de Coventina, venerada tanto en Inglaterra como en Galicia, posiblemente polos soldados acantonados no campamento de Cidadela.

Os lugares de culto eran moi sinxelos, tan so a fonte ou o estanque e un muro pechando o seu perímetro. De feito, e probable que nun primeiro momento Santa Baia fose así cubríndose ca bóveda posteriormente.

5. BIBLIOGRAFIA

Alberro, M.

- La diosa-pájaro del neolítico y su posible continuación en las diosas de manantiales y ríos de los celtas y otros pueblos indoeuropeos. *HABIS* 38 7-30, 2007.
- Diosas de Galicia con equivalentes célticos o indoeuropeos, *Anuario Brigantino*, nº 30, 2007.

Blanco Prado, J. M.

- As doenzas oculares e as lombrigas na Provincia de Lugo. *Ensalmos e rituais etnomédicos II*. *CROA* 18, 56-79, 2008.
- O complexo artístico-relixio de San Breixo (Palas de Rei, Lugo), *BMPL XIV*, 119-136, 2009/2010/2011
- O santuario da Virxe das Virtudes (Pedrafita), *CORGA*, 58-65, 2011

Díez de Velasco, F. Termalismo y religión. La sacralización del agua termal en la Península Ibérica y el norte de África en el mundo antiguo, Madrid, 1998.

López Pereira, X. Eduardo. Cultura, relixión e supersticións na Galicia Sueva. Martiño de Braga *De Correctione Rusticorum*. Universidade da Coruña, 1996.

Gómez Vila, J

- “Leguas e leguarios no Camiño Real de Acceso a Galicia”, en *Lucensia*, nº 23, vol. XI. 347-356, 2001
- Vías romanas de la Provincia de Lugo. USC, Santiago, 2006
- Epigrafía romana de la Provincia de Lugo. 2009.

Polín, Ricardo. Camiño Primitivo de Santiago. Camiño a Lugo. *A Nosa Terra*, 2003